

УДК 728.1(1-21).012:7.034(450)»15»](477.43/.44)(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/2415-8151.2024.33.4>

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ ІТАЛІЙСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ НАПРИКІНЦІ XV – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVI СТ. (ДО 530-Ї РІЧНИЦІ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ БОНИ СФОРЦА)

Захаров Ігор Михайлович

аспірант,

Національний авіаційний університет,

Київ, Україна,

e-mail: 180476@stud.nau.edu.ua, orcid: 0000-0003-1924-4112

Анотація. У статті аналізуються історичні передумови та чинники просторового розвитку території України під впливом італійського Відродження наприкінці XV – у першій половині XVI ст.

Мета – проаналізувати історичні передумови та чинники впливу італійського Відродження на просторовий розвиток території України наприкінці XV – у першій половині XVI ст.

Методологія. Використано загальнонаукові методи: першоджерел, порівняльно-історичний, типологічний.

Результати. На основі проведеного аналізу виявлено історичні передумови та чинники просторового розвитку території українських земель під впливом італійського Відродження наприкінці XV – у першій половині XVI ст.

Наукова новизна. Просторовий розвиток території України наприкінці XV – у першій половині XVI ст. під впливом зовнішніх загроз є історичним прототипом подій у сучасній Україні.

Практична значущість полягає у тому, що матеріали і висновки даного дослідження будуть використані для написання дисертаційної роботи на тему: «Архітектурно-містобудівний розвиток території України у період італійського Відродження», краєзнавчих досліджень. Підготовка конспекту та презентації лекцій для дисципліни «Історія архітектури та містобудування» на тему: «Архітектура та містобудування Італії в епоху Відродження»; «Розвиток території України під впливом Італійського Відродження».

Ключові слова: італійське Відродження, ідеї гуманізму, історичні передумови, історичне місто, архітектурно-планувальна структура містечок, Велике Князівство Литовське, Королівство Польське, Поділля, просторовий розвиток території, Бона Сфорца.

ВСТУП

Україна вчергове проходить через неімовірні випробування. Чинник війни, яку

веде Росія проти України, впливає на просторовий розвиток територій. Із погляду геополітики наша країна у своїй історії неодноразово

перебувала у подібній ситуації, зокрема наприкінці XV – у першій половині XVI ст., коли українські землі були у складі різних держав.

В українській історичній науці в останні десятиліття посилюється інтерес до вивчення розвитку українських територій у литовсько-польсько-руський період. З'являється багато наукових розвідок, де історія українських земель розглядається у контексті загальноєвропейської історії, адже економічно, культурно та інтелектуально Україна була глибоко інтегрована у європейський простір.

Так, у 2024 р. відзначається 530-річчя зі дня народження Бони Сфорца. У цьому контексті актуальності набуває питання дослідження історичних передумов та чинників впливу італійського Відродження, а також роль особистості в особі королеви Бони Сфорца на просторовий розвиток українських територій наприкінці XV – у першій половині XVI ст., що є недостатньо дослідженим і потребує подальшого вивчення.

Ураховуючи те, що титулатура Бони Сфорца в автентичній послідовності виглядає так: «...королева Польщі, Велика княгиня Литовська, принцеса Русі, Пруссії, Мазовії, Мілану, Барі та Росане», історія українських земель розглядається у контексті історії Європи.

Коли Бона стала дружиною короля Сигізмунда I, вона запровадила на території Королівства Польського та Великого Князівства Литовського ренесансний канон у всьому – від управління державою до моди та гастрономічно-бенкетних нововведень. Саме завдячуючи королеві Боні ідеї епохи Відродження послідовно впроваджувалися у життя Східної Європи.

АНАЛІЗ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття є продовженням низки досліджень, у яких частково розглядалися історичні передумови просторового розвитку території українських земель під впливом італійського Відродження, тому звертатимемося до напрацювань у галузі історії, філософії, етнографії, археології, історичної топографії, топоніміки, генеалогії, картографічних та планіметричних досліджень. Цінними є історико-літературні та архівні джерела, дотичні до теми статті.

Значний історичний доробок у вивченні історії українських земель у складі Королівства Польського та Великого Князівства Литовського у XV–XVI ст. становлять праці українських істориків М. Грушевського, Є. Сіцінського, М. Крикуна.

Зі здобуттям незалежності вивчення історії України значно активізувалося.

Історії середньовічної та ранньомодерної України присвячено роботи істориків сучасності: А. Блануца, Т. Гошко, І. Ворончук, Л. Виногородської, А. Войнаровського, А. Зайця, В. Михайловського, О. Русиної, Н. Старченко, Н. Яковенко.

Одним із відомих дослідників подільської минувшини був М. Грушевський. У 1894 р. вийшла друком його магістерська робота «Барське старство: історичні нариси (XV–XVIII ст.)» [6]. У ній молодий дослідник подає історію Поділля з часів князів Коріатовичів і на прикладі Барського старства намагається продемонструвати ключові події, які мали характерні особливості для усієї Південно-Західної Русі. Серед них свою увагу автор зосередив на рисах місцевого управління, аналізі умов землеволодіння та етнічній належності шляхетських родів Барщини.

У своєму дослідженні М. Грушевський посилається на праці польських учених, що були опубліковані раніше. У М. Грушевського є посилання на С. Сарницького, який описує процеси заселення Поділля та формування середньовічних шляхів: Чорний, Кучманський і Волоський шляхи. Під час опису фортифікаційних ландшафтів (замків, фортець) М. Грушевський користується працями О. Яблоновського, Й. Ролле, М. Длугоша, М. Стрийковського.

Дослідження історії Поділля неможливе без аналізу праць Ю. Сіцінського «Поділля під владою Литви» [24] та «Нариси з історії Поділля» [25].

Серед праць М. Крикуна слід відзначити «Подільське воєводство у XV–XVIII століттях: Статті і матеріали» [12]. У збірнику науковець детально аналізує особливості поширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях, детально описує кордони й повітовий устрій Східного і Західного Поділля.

У 2004 р. вийшла друком одна з перших монографій у незалежній Україні, що стосувалася становлення історичної області – Поділля. Робота одеської дослідниці О. Білецької «Поділля на зламі XIV–XV ст.: до витоків формування історичної області» [2] піднімає питання сутності терміна «Поділля» в історико-географічному та історико-етнографічному контекстах.

О. Білецька звертає увагу на те, що міжнародний рух по дорогах Поділля був досить активним, про це свідчить нумізматичний і археологічний матеріал. Головними платіжними одиницями були джучидські дірхеми, ґенуезько-кримські аспри, руські напівгроші, польські гроші та напівгроші, широкі чеські гроші,

«подільський полугрошик», угорські флорини [3].

Вивченням історії руської (української) шляхти, тобто тогочасної еліти, її участі у суспільно-політичних процесах, окрім М. Грушевського, займалися М. Крикун, В. Михайловський, Н. Старченко, Н. Яковенко та ін.

Цінними для нас є напрацювання київського історика, педагога В. Михайловського, який одним із перших розкрив специфіку й особливості життя подільської шляхти від правління князів Коріатовичів і до смерті останнього представника династії Ягеллонів – Сигізмунда II Августа у 1572 р. В. Михайловський, як і його попередники – Я. Дашкевич та О. Білецька, звернув увагу на проблему формування території історичного Поділля в середині XIV – на початку XV ст. Торкнувся дослідник і питання існування татарських держав на території Поділля в середині XIV ст. Його наукові розвідки останніх років «Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині XIV – 70-х роках XVI ст.» [16], «Історія, мова, географія: топоніми середньовічного Поділля» [17], «Наші королі Reges Nostri. Володарі та династії в історії України (1340–1795)» [18] є цінним джерелом знань у висвітленні історії Великого Князівства Литовського та Польського королівства у XIV–XVI ст.

Цікавими є дослідження українських істориків-краєзнавців: В. Собчука, І. Западєнка, В. Мороза, В. Церклевич.

Про способи фортифікацій міст вийшли статті О. Пламеницької, І. Литвинчука, О. Рибчинського, К. Липи.

Розквіт ренесансного мистецтва XVI ст. на території Польського королівства та Великого Князівства Литовського пов'язаний, як уже зазначалося вище, з правлінням Сигізмунда I (1506–1548) та його дружини Бони Сфорца (1518–1556). Про її внесок у руську (українську) історію, економічний складник, культуру, мистецтво, який значною мірою визначив долю українських земель на наступні століття, присвячені дослідження вітчизняних науковців. Західноєвропейські традиції правління династії Сфорца в епоху італійського Відродження та їхній вплив на формування соціокультурних утворень на землях Поділля у першій половині XVI ст. досліджує науковець, педагог О. Крижанівський [10]. Його наукові статті присвячені європейській спадщині на прикладі Барської землі Поділля та перспективам сталого розвитку регіону. «Від Мілану до Бару, від Шаргорода до Замостя. Це шлях італійського Відродження у Східній

Європі» [9], яким воно крокувало, зокрема і завдяки королеві Боні Сфорца.

Середньовічна архітектура Західної України та Поділля, фортифікаційне мистецтво Поділля доби Середньовіччя та ранньомодерного часу були темами наукових праць архітекторів М. Бевза, В. Вечерського, О. Пламеницької, П. Ричкова, С. Топилко.

Українські міста формувалися та розвивалися у межах території Великого Князівства Литовського, Польського королівства, тому велике значення матимуть праці польських, литовських дослідників.

МЕТА

Мета полягає у комплексному висвітленні історичних передумов та чинників просторового розвитку територій українських земель під впливом італійського Відродження у першій половині XVI ст.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

В українській історичній науці період XV і XVI ст. вважається епохою, коли український народ утратив власну державу. Наприкінці XV – у першій половині XVI ст. українські землі перебували у складі різних держав, переважна більшість яких належала Великому Князівству Литовському і Польському королівству (рис. 1).

В історії світової цивілізації цей період характерний розквітом Відродження. Осередком культури Ренесансу була Італія, яка також, як і Україна, не мала власної державності на той момент, відмінність у тому, що Італія складалась із багатьох держав, а Україна, навпаки, належала кільком державам [1].

Під час вивчення архітектури Відродження необхідно враховувати той факт, що вперше Ренесанс як напрям в архітектурно-будівельній думці виник на території Італії та Південної Франції. Звідти він поширився на Іспанію, Португалію, далматинське узбережжя (місто-держава Дубровник), Францію, Фландрію і всю іншу Європу. Але розвиток ренесансної архітектури відбувався нерівномірно [1]. Ренесанс в Україні мав своєрідний характер, і як історичний етап він хронологічно не збігався з європейським. У ньому накреслилися ті закономірності, що впливали з можливостей і умов даного середовища. Умовно архітектуру стилю Ренесанс у Центральній Європі можна розділити на три основні періоди: ранній Ренесанс (середина – кінець XV ст.), високий Ренесанс (кінець XV – перші 20 років XVI ст.), пізній Ренесанс (середина – 90-ті роки XVI ст.) Маючи свої прикмети, мистецтво українських територій

Рис. 1. Розподіл українських земель між сусідніми державами у першій половині XVI ст.

здобуло у цей період ті властиві Ренесансу важливі риси, які взагалі притаманні всім школам [11].

Основою філософського наповнення ренесансної архітектури й усієї епохи Відродження став гуманізм – нова система цінностей і поглядів на людину та її місце у світі. В епоху Відродження світ, на який дивиться людина, розкидається перед нею вишир. Пряма перспектива «заземлює» зображене, робить його схожим на те, що ми бачимо в навколишньому світі. Це відкриття італійців спричинило справжню ідейну міграцію – ренесансну хвилю, що повністю змінила ті території, до яких докотилася.

У цей час відбуваються дві непересічні події, які відіграли значну роль у культурному житті Східної Європи в епоху Відродження, а саме: у 1453 р. – падіння Візантійської імперії, яка завершила епоху Середньовіччя і дала поштовх європейському Відродженню, а за три роки до цього, у 1450 р., – початок володарювання династії Сфорца у Міланському герцогстві. Мілан під управлінням родини Сфорца стає однією з найбагатших держав і центром мистецтва та освіти. Так, за словами О. Крижанівського, «для Леонардо да Вінчі час перебування у Мілані під покровительством Людовіко Сфорца був золотим періодом його творчості» [10].

Вітри гуманізму ще наприкінці XIV ст. долітали до українських територій. Традиції європейського Ренесансу знаходили благодатний ґрунт на українських землях. Литва та Польща зближували українські території із Західною Європою, звідки йшли нові культурні впливи, відбувалася своєрідна культурна переорієнтація на Захід.

Розглянемо історичні передумови та чинники, які сприяли проникненню ренесансних

ідей на територію польсько-литовсько-руської держави та їхній вплив на розвиток цих територій.

Українські землі були втягнуті в активну господарську і торговельну діяльність Європи. Купці України-Русі торгували з Молдовою, Туреччиною, Кримом. Крим мав велике значення для провідних в економічному та військовому значенні держав Європи: Візантії, Венеції, Генуї.

Установлення перших історичних контактів між Італією та Україною відбулося ще в ті далекі часи, коли на берегах Чорного та Азовського морів з'явилися представники трьох могутніх італійських міст-республік: Венеції, Генуї, Пізи. Починаючи з XIII ст. два з половиною століття проіснували на північних берегах Чорного та Азовського морів італійські торговельно-ремісничі поселення, чіє суспільно-політичне та адміністративне життя зосереджувалося в містах Кафа (Феодосія), Солдайя (Судак), Тана (Азов) [20].

Особливо велику роль відігравала Кафа, яка більше двох віків була головною фортецею, головним ринком та головним портом генуезьких володінь. Присутність представників італійських республік тут пояснюється переважно їхніми торговельними та політичними інтересами. Але були і більш важливі чинники, а саме: необхідність боротьби з арабською експансією, що загрожувала культурному життю та торговельним відносинам молодих італійських комун. Це змушувало їх шукати контактів із уже могутньою на той час Візантією. Іншим спільним ворогом у Візантії з Італією була сильна норманська держава на півдні Італії, чий розквіт заважав розвиткові адриатичної торгівлі і, ба більше, становив значну небезпеку для балканських земель Візантії. Особливо страждала

від цього Венеція. Таке становище змушувало венеційців шукати щастя на берегах не лише Чорномор'я, а й Дніпра [20].

Мали місце і культурні контакти значної частини Степової України з італійськими містами, про що свідчать, наприклад, пам'ятники матеріальної культури, які збереглися до наших днів (генуезька фортеця у Судаку та ін.). Італійські держави були першими серед держав Західної Європи, з якими країни Східнослов'янського регіону встановили політичні та дипломатичні відносини. Відбулося це в середині XV ст. [20].

Ще одним ланцюжком у Європу був Гданський порт. Через нього йшов потік сільськогосподарської продукції, хліба та інших товарів, а разом із тим відбувався і культурний обмін. Через тісні торговельні контакти з низкою країн, а саме через греків, турків, вірмен, татар, молдаван, мадяр, німців, гуманістичні ідеї проникали з Європи на українські землі.

Ще за часів Карла Роберта Анжуйського місцеві замки Угорської держави обсаджувались авантюристичною італійською знаттю, яка була носієм нового світогляду, який впливав на всі сфери життя суспільства: політику, культуру, освіту, повсякдення. Неаполітанська еліта була представлена родиною Друґетів. Рід Друґетів, особливо гуменянська гілка, займав найвищі посади в державному управлінні (палатини, державні судді та ін.) Угорської держави. Брати-італійці Друґети довгий час володіли Західним Закарпаттям, яке було передано їм у володіння королем Карлом Робертом Анжуйським,

та отримували вигоди від дюжини королівських замків разом із домініями [26, с. 75]. Вони були вмілими господарниками, патронами церковних громад та освітніх закладів. На Закарпатті, на околиці Ужгорода, у колишньому селі Горяни, зберігся унікальний храм-ротонда. Одна з таємниць ротонди – це її фрески. Науковці пов'язують появу фресок із Міклошом I Друґетом, який повернувся з Італії у 1354 р. і замовив розпис стін. Є припущення, що це роботи митців школи Джотто ді Бондоне у другій половині XIV ст. Фрески Джотто на біблійну тематику вважають шедеврами світового мистецтва. На фресках «джоттівські» німби та трони, святі одягнуті в італійський одяг (рис. 2).

Саме за часів правління Друґетів замки зазнали кардинальних перебудов. Замкові комплекси першої половини XIV ст. стали основою для формування системи захисних споруд Північно-Східної Угорщини кінця XV – початку XVI ст.

Двір угорського короля Матяша Хуньяді (Корвіна) також був провідником італійського Ренесансу у Східну Європу в XV ст. Його шлюб із Беатрисою Арагонською, дочкою короля Неаполя Фердинанда I, зміцнив вплив італійського мистецтва та архітектури. Угорщина стала першим королівством за межами Італії, яка ввела в моду італійський Ренесанс. Подібно італійським Сфорца і Медічі Матяш передусім звертав увагу на будівництво і збирання книг. Міста на півночі королівства, зокрема розташовані на території сучасної Словаччини, стали центрами Відродження, а Угорщина зробила значний вплив на сусідні держави,

Рис. 2. Тайна вечеря. Фреска у Горянській ротонді

у тому числі на землі Великого Князівства Литовського, Руського та Жемайтійського. Для будівництва і прикраси палаців запрошувалися італійські, перш за все флорентійські, а також далматинські майстри. Саме вони привносили в угорську архітектуру нове ордерне мислення [23].

Близьк королівського двору в Буді привертало до себе учених, діячів культури, гуманістів і просто освічених людей з усієї Європи, бібліотека короля була однією з найбільших європейських колекцій книг. У бібліотеці було багато грекомовних світських книг античних авторів [23].

Західноєвропейські культурні впливи, зокрема латинізація, проникли на українські землі через тих українських інтелектуалів, які здобували освіту в Італії та інших європейських країнах. Українці не лише вчилися, а й викладали згодом в італійських університетах. Відомо, наприклад, що проректором Падуанського університету був львів'янин Павло Боїм. Професором цього університету став також математик та астроном Мартин Іоан із Перемишля, котрий у 1449 р. отримав ще й ступінь доктора медицини у Болоньї. Деякий час студював і працював в Італії (Венеція, Падуя) талановитий український поет і теоретик поезії Кипріан [20].

Багато з них ставали учителями, поетами, визначними громадськими й політичними діячами: Юрій Дрогобич, Павло Русин, Лукаш із Нового Міста, Григорій Чуй, Станіслав Оріховський-Роксолян та інші збагатили ренесансну латиномовну культуру, насамперед, своїми творами, у яких відчутне нове розуміння людини-особистості, гордість за працю, за свій рід і батьківщину, бажання прославити її у світі. Це заклало основу у формуванні національної культури.

Так, С. Оріховського вважали неперевершеним оратором і прозвали українським Демосфеном і сучасним Цицероном. Особливо прославився він своїми промовами проти турецько-татарської агресії. Переважна більшість учених уважає саме С. Оріховського засновником полемічної літератури. У полеміці з католицьким теологом Яном Сакраном з Освенціма він став на захист православної віри. С. Оріховський пишався своїм «рутенським» походженням, завжди підкреслював це у виступах [19].

Наведені вище факти є переконливими свідченнями про активну участь вихідців з українських земель у культурно-історичному процесі Європи в кінці XV – початку XVI ст.

Протягом XV–XVI ст. на українських землях побувало багато освічених людей

із Польщі, Чехії, Німеччини, Італії: італійці Тедальдї, Пимп Буонаротї Калїмаха, німець Венедикт Гербст, поляки Ян Лятос, Кирило Лукаріс. Із досліджень у Національній бібліотеці у Парижі Ілька Борщака відомо про існування невиданого рукопису на італійській мові про Берестечко (Ital. 1494 р.), про українців у Сорбонї [20].

У бібліотеках Москви та Новгородa зберігаються книги, ілюстровані художником, який скромно підписувався – «мазав Андрїчина Многогрїшний» [19]. У його малюнках прослідковуються давньоукраїнські та ренесансні впливи: традиційні для України синї, червонї та золотї кольори з новою ренесансною гармонією їх поєднань. Архітектурні лаштунки за євангелїстами, як і на іконах, символізують місто, складки традиційних хїтонів зображені витонченими кольоровими та золотими штрихами, як у Софїї Київській. Але постатї обрамлені, як це робили венеціанські майстри, пишними трїумфальними арками. Малюнки перенасичені античним декором Андрїчина вважав за краще зображати рай на землі, а не на небї. Одяг на героях його мініатюр традиційний для іконопису, проте по-ренесансному просторий, і це робить його персонажів міцними богатирями [19].

Такі художники, як Андрїчина, впливали на своїх земляків. «Пересопницьке Євангелїє», на якому присягають президенти України, – доказ тому. Ім'я митця до нас не дійшло. Ім'я його, як довів мистецтвознавець-реставратор Лев Скоп, іконописець Федуско з міста Самбора, вельми популярний на Заходї України. Він, як і Андрїчина, поєднував традиційні образи євангелїстів із ренесансним італійським орнаментом.

«Із кафедр Кракова і Болоньї, Падуї і Відня, – пише І. Голенищев-Кутузов, – вихідці з українських степів коментували античних авторів. Гуманїсти українського походження поклали свої камені у фундамент прекрасної будови польського Відродження» [20]. Щоправда, доля українців – вихованців цих університетів іноді складалася драматично, оскільки з університетської лави вони поверталися на українські землі не лише, щоб розвивати гуманїстичні ідеї, а й щоб відвоювати своїй батьківщинї свободу, і нерідко гинули за неї.

Саме у цей час Краків був столицею Сигїзмунда I, короля Польського, князя Литовського. У 1518 р. він узяв собі за дружину Бону – представницю одного з наймогутніших родин Італії – герцогів Сфорца, про яких згадувалося вище. Бона привезла із собою ренесансну моду, ідеї, мистецькї уподобання.

У Кракові італійські архітектори збудували для неї та її чоловіка потужні, як фортеці, палаци, що нагадували давньоримські будівлі, до речі, вперше слово палац від італійського palazzo з'явилося в українській мові за часів Бони. Можна сказати, що у своєму посагу Бона Сфорца привезла на нову батьківщину Ренесанс. Вона, як і її знамениті родичі, запрошувала до свого двору художників, поетів, учених – тих, кого поєднували гуманістичні ідеї. Саме Бона переконала короля впровадити нову музику, танці, мистецтво, архітектуру та кухню. Спочатку її новації захопили королівський двір у Вавелі, пізніше – усю державу. До традиційного м'яса, риби, пирогів та супів додалися овочі, фрукти, італійські десерти та вина. Шляхта з величезним задоволенням учила нові рухи придворних танців, шила розкішний одяг.

Примітна особливість господарської політики Бони: шляхом політики земельних надань або колонізації підданими на умовах земської служби вічним правом на периферійних територіях держави неосвоєних земель забезпечувалося зміцнення обороноздатності порубіжжя держави на пограниччі [4].

Бона Сфорца задумала здійснити грандіозну земельну реформу – «волочну поміру». Її мета полягала у збільшенні доходів від державних земель. Було проведено їх ревізію та впорядкування. Величезний вплив на всю подальшу історію стало руйнування сільської громади та формування подвірної системи землекористування, було запроваджено трипільну систему сівозміни. На багато століть зберіглося планування селянських садиб і сіл, запроваджене під час реформи. Доходи скарбниці та великого князя сильно зросли. Ліквідація селянської громади дала змогу розвивати різноманітне виробництво, особливо пов'язане з переробкою деревини, оскільки частина селян замість роботи на землі почала займатися ремеслом. З'явилися цілі поселення смолокурів, котлярів, землекопів, шевців, ковалів. Усе це сприяло зростанню місцевого ринку та економічному розвитку країни [8].

На землях Королівства Польського та Великого Князівства Литовського, які їй належали, вона розпочинає створювати, по суті, державу в державі. Прототипом слугують такі італійські міста-держави, як Мілан та Флоренція. За цим зразком у 1538 р. Бона Сфорца у пам'ять про своє рідне місто Барі (Італія) закладає на Поділлі місто Бар та Барське староство – західноєвропейське соціокультурне утворення епохи Високого Італійського Відродження [10]. Після

зведення замку, податкових пільг, надання Магдебурзького права Бар став однією з ключових фортець на сході королівства.

Вплив містобудівної та архітектурної практики європейського Відродження був особливо помітний, коли першість у культурному розвитку перейшла до міст. При Боні з'явилися бруковані вулиці та площі, водопровід. Магдебурзьке право було однією з форм німецької організації міського й ремісничого життя на території польсько-литовсько-руської держави.

У цей період відбувається укріплення старих і побудова нових фортець, зокрема Кременецької. Бона посилила каскад прикордонних міст (Кам'янця-Подільського, Брацлава, Меджибожа, Літина, Летичева, Вінниці, Білої Церкви, Корсуня, Черкас, Чигирин). Королева будувала не лише замки та палаци, а й шпиталі, храми, школи.

Слід зазначити, що важливим чинником, який впливав на просторовий розвиток українських територій, були зовнішні загрози з боку Османської імперії. Зі зміною політичної ситуації населення українських територій стало об'єктом работоргівлі (рис. 3).

ВИСНОВКИ

На початку XVI ст. епоха Відродження досягла у Європі найвищого розквіту. Культурний та економічний підйом не оминув і наші землі, що знаходилися в ареалі західноєвропейської культури.

У дослідженні визначено історичні передумови та чинники впливу італійського Відродження на просторовий розвиток українських територій, а саме:

- торговельні та культурні контакти з італійськими містами-республіками у Криму, які починаючи з XIII ст. проіснували два з половиною століття на північних берегах Чорного та Азовського морів;

- у 1450 р. у Мілані починає володарювати династія Сфорца;

- падіння Візантійської імперії у 1453 р.;

- активізація зовнішнього чинника (зміна політичної ситуації, за якої українські території стають об'єктом для зовнішніх загроз – чинник Порубіжжя);

- вплив на королівські двори Європи: через Угорщину на Королівство Польське, Велике Князівство Литовське (за участі представників династії Ягелонів);

- вплив через інтелектуалів з українських земель;

- сприяли розповсюдженню ідей Ренесансу в Європі тісні зв'язки королівських дворів, у т. ч. династичні шлюби. Італійська

Рис. 3. Українські землі наприкінці XV – у першій половині XVI ст. та кількість населення, викраденого до татарської неволі

принцеса Бона Сфорца д'Арагона, яка стала дружиною Сигізмунда I, була не тільки носієм, а й провідником ренесансних ідей на територіях Польського королівства та Великого Князівства Литовського.

Отже, на рубежі XV–XVI ст. українські території розвивалися під впливом зовнішніх загроз, особливо з боку Османської імперії, яка перетворила населення цих територій на об'єкт работоргівлі, але зв'язок з Європою через культурні та філософські впливи не припинявся. Як бачимо, Україна вже мала у своїй історії подібний досвід, коли просторовий розвиток територій відбувався в умовах постійних зовнішніх загроз.

ЛІТЕРАТУРА

[1] Архітектура епохи Відродження. URL: https://stud.com.ua/26997/tovarnoznavstvo/arhitektura_epohi_vidrozhennya (дата звернення: 12.05.2024).

[2] Білецька О.В. Поділля на зламі XIV–XV ст.: до витоків формування історичної області. Одеса: Астропринт, 2004. 416 с.

[3] Білецька О.В. Роль зовнішньої торгівлі в польсько-татарських відносинах у другій половині XIV–XV ст. *Історія торгівлі, податків та мита*. 2010. № 1(1). С. 57–64.

[4] Блануца А. Земельна політика Ягеллонів на українських теренах Великого Князівства Литовського (1440–1572 рр.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. 422 с.

[5] Войнаровський А. Поділля в системі торговельно-економічних зв'язків євро-азійського простору (1362–1647): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2019. 267 с.

[6] Грушевський М. Барське староство. *Історичні нариси (XV–XVIII ст.)* / перед., прим. та покаж. М. Крикуна. Львів: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 1996. 622 с.

[7] Дашкевич Я. Степові держави на Поділлі та в Західному Причорномор'ї як проблема історії Прикарпаття і Волині. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. Вип. 10. С. 112–121.

[8] Королева Бона заснувала Бар і розбудувала Кременець. URL: https://gazeta.ua/articles/history/_koroleva-bona-zasnuvala-bar-i-rozbuduvala-kremenec/467932 (дата звернення: 15.05.2024).

[9] Крижанівський О. Роль і місце династії Сфорца у культурному житті Європи в епоху Відродження. *Професійна мистецька освіта і художня культура: виклики XXI століття* : матер. Міжнарод. наук.-практ. конф., 16–17 жовтня 2014 р. / за заг. ред. В.О. Огнев`юка. Київ : Київський університет ім. Б. Грінченка, 2014. С. 186–193.

[10] Крижанівський О. Західноєвропейські традиції правління династії Сфорца в епоху італійського Відродження та їхній вплив на формування соціокультурних утворень на землях Поділля в першій половині XVI ст. *Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку»*, присвяченої 520-річчю зі дня народження Бони Сфорца та 120-річчю виходу у світ праці М.С. Грушевського «Барське староство». Київ ; Бар, 2014. С. 190–196.

[11] Крижанівський О.А., Білецька А.О. Проектна пропозиція щодо увіковічення постаті Бони Сфорца на Барській землі Поділля. *Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку»*, присвяченої 615-й річниці першої документальної згадки про місто Рів, 475-й річниці з часу надання місту Бару Магдебурзького права та 150-річчю зі дня народження М.С. Грушевського. Бар : БРТ, 2016. С. 134–141. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/15194/> (дата звернення: 02.05.2024).

[12] Крикун М. Подільське воєводство у XV–XVIII століттях: статті і матеріали. Львів, 2011. 733 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Krykun_Mykola/Podilske_voievodstvo_u_XV-XVIII_stolittikh_Statti_i_materialy/ (дата звернення: 29.04.2024).

[13] Культурна, історична, архітектурна та природна спадщина Барської землі Поділля в контексті сталого просторового розвитку Європи : матеріали засідання «Круглого столу», м. Київ, ДНАББ ім. В.Г. Заболотного, 2 липня 2009 р. Київ, 2010. 88 с.

[14] Лисий А. Бона Сфорца на сторінках «Хроніки європейської Сарматії» Олександра Гваньїні. *Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку»*, присвяченої 520-річчю зі дня народження Бони Сфорца та 120-річчю виходу у світ праці М.С. Грушевського «Барське староство. Історичні нариси XV–XVIII ст.». Київ ; Бар, 2014. С. 196–198.

[15] Меснянкін Є. Бона Сфорца і епоха Відродження в Подільському Барі. *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку»*, присвяченої 520-річчю зі дня народження Бони Сфорца та 120-річчю виходу у світ праці М.С. Грушевського «Барське староство. Історичні нариси XV–XVIII ст.». Київ ; Бар, 2014. С. 198–200.

[16] Михайловський В. Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині XIV – 70-х роках XVI ст. Київ, 2012. 448 с.

[17] Михайловський В. Історія, мова, географія: топоніми середньовічного Поділля. Київ : Темпора, 2021. 412 с.

[18] Михайловський В. Наші королі – Reges Nostri. Володарі та династії в історії України (1340–1795). Київ : Темпора, 2023. 432 с.

[19] Особливості формування української культури в кінці XV і XVI ст. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/culture/11089/#google_vignette (дата звернення: 03.05.2024).

[20] Пахльовська О.Є.-Я. Українсько-італійські літературні зв'язки XV–XX ст. Київ : Наукова думка, 1990. 216 с.

[21] Паменицька О.А. Початок литовського правління на Поділлі (фортифікаційний аспект). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Історія»*. 2011. Вип. 19. С. 20–26.

[22] Паменицька О. Бар – «CITTA IDEALE» Східного Поділля (до питання стадіального розвитку міст-фортець). *Current issues in research, conservation and restoration of hisnoric fortifications*. № 11. Chelm-Lviv, 2019. С. 181–197.

[23] Ренесанс при дворі Матяша. URL: https://stud.com.ua/141441/kulturologiya/renesans_dvori_matyasha (дата звернення 23.05.2024) [in Ukrainian].

[24] Сіцінський Ю. Нариси з історії Поділля : Вінниця. Філ. Всенар. б-ки України при Укр. акад. наук, Каб. виучування Поділля. Нарис 1. Загальний огляд історії Поділля; Нарис 2. Передісторія Поділля: з 48 мал. та іст.-археол. мапою. 1927. 74 с.

[25] Сіцінський Ю. Поділля під владою Литви : монографія / упоряд. Д. Ващук, М. Мошак. Кам`янець-Подільський, 2009. 160 с.

[26] Україна крізь віки : у 15 т. Т. 6 : Русина О.В. Україна під татарами і Литвою / за заг. ред. В. Смоля. Київ : Альтернативи, 1999. 320 с.

REFERENCES

[1] Arkhitektura epokhy Vidrozhennia [Architecture of the Renaissance era]. Retrieved from https://stud.com.ua/26997tovaroznavstvo/arhitektura_epohi_vidrozhennia (date of application: 12.05.2024) [in Ukrainian].

[2] Biletska, O.V. (2004). Podillia na zlami XIV–XV st.: do vytokiv formuvannia istorychnoi oblasti [Podillia at the turn of the 14th–15th centuries: to the origins of the formation of the historical region]. Odesa: Astroprint. 416 p. [in Ukrainian].

[3] Biletska, O.V. (2010). Rol zovnishnoi torhivli v polsko-tatarskykh vidnosynakh u druhi polovyni XIV–XV st. [The role of foreign trade in Polish-Tatar relations in the second half of the 14th–15th centuries]. *Istoriia torhivli, podatktiv ta myta*. Dnipropetrovsk. No. 1 (1). P. 57–64 [in Ukrainian].

[4] Blanutsa, A. (2017). Zemelna polityka Yahelloniv na ukrainskykh terenakh Velykoho kniazivstva Lytovskoho (1440–1572 rr.) [Land policy of the Jagiellonians in the Ukrainian territories of the Grand Duchy of Lithuania (1440–1572)]. Monograph. Kyiv: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine. 422 p. [in Ukrainian].

[5] Voynarovsky, A. (2019). Podillia v systemi torhovelno-ekonomichnykh zviaziv yevro-aziiskoho

prostoru (1362–1647) [Podillia in the system of trade and economic relations of the Euro-Asian space (1362–1647)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov. Kyiv. 267 p. [in Ukrainian].

[6] Hrushevsky, M. (1996). Barske starostvo. Istorychni narysy (XV–XVIII st.). [Barske starostvo. Historical Essays (XV–XVIII centuries)]. Preface, notes and index by M. Krykun. Lviv: Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies named after M.S. Hrushevsky. 622 p. [in Ukrainian].

[7] Dashkevych, Ya. (2006). Stepovi derzhavy na Podilli ta v Zakhidnomu Prychornomor' i yak problema istorii Ukrainy XIV st. [Steppe states in Podillia and the Western Black Sea region as a problem of the history of Ukraine in the 14th century]. *Materials and Research in Archaeology of the Carpathian Region and Volhynia*. Lviv: Instytut ukrajinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukrainy. Issue 10. P. 112–121 [in Ukrainian].

[8] Koroleva Bona zasnuvala Bar i rozbuduvala Kremenets [Queen Bona founded Bar and developed Kremenets]. Retrieved from https://gazeta.ua/articles/history/_koroleva-bona-zasnuvala-bar-i-rozbuduvala-kremenec/467932 (date of application: 15.05.2024) [in Ukrainian].

[9] Kryzhanivsky, O. (2014). Rol i mistse dynastii Sfortsa u kulturnomu zhytti Yevropy v epokhu Vidrodzhennia [The role and place of the Sforza dynasty in the cultural life of Europe in the Renaissance era]. V.O. Ogneviuk (Eds.), u zbirnyku Profesynna mystets'ka osvita i khudozhnya kul'tura: vyklyky XXI stolittya – in the collection: Professional Art Education and Artistic Culture: Challenges of the 21st. Century: proceedings of the International Scientific and Practical Conference, october 16–17. Kyiv: University named after B.Grinchenko, 704 p. P. 186–193 [in Ukrainian].

[10] Kryzhanivsky, O. (2014). Zakhidnoieuropeiski tradytsii pravlinnia dynastii Sfortsa v epokhu italiiskoho Vidrodzhennia ta yikhonii vplyv na formuvannia sotsiokulturnykh utvoren na zemliakh Podillia v pershii polovyni XVI st. [Western European traditions of rule of the Sforza dynasty in the era of the Italian Renaissance and their influence on the formation of socio-cultural formations in the lands of Podillia in the first half of the 16th century]. *Materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Barska zemlia Podillia: yevropeiska spadshchyna ta perspektyvy staloho rozvytku», prysviachenoj 520-richchju z dnia narodzhennia Bony Sfortsa ta 120-richchju vykhodu u svit pratsi M.S. Hrushevskoho «Barske starostvo» – Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference «Barska zemlia Podillia: European heritage and prospects for sustainable development», dedicated to the 520th anniversary of the birth of Bona Sforza and the 120th anniversary of the publication of the work by M.S. Hrushevsky «Barske Starostvo»*. P. 190–196. [in Ukrainian]

[11] Kryzhanivskiy, O.A., & Biletska, A.O. (2016). Proektna propozyitsia shchodo uvikovichennia postati Bony Sfortsa na Barskii zemli Podillia [Project proposal for the perpetuation of the figure of Bona Sforza in the Barska zemlia of Podillia]. *Materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Barska zemlia*

Podillia: yevropeiska spadshchyna ta perspektyvy staloho rozvytku», posviachenoj 615-i richnytsi pershoj dokumentalnoi zhadky pro misto Riv, 475-i richnytsi z chasu nadannia mistu Baru Mahdeburzkoho prava ta 150-richchju z dnia narodzhennia M.S. Hrushevskoho – Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference «Barska zemlia Podillia: European Heritage and Prospects for Sustainable Development», dedicated to the 615th anniversary of the first documentary mention of the city of Riv, the 475th anniversary of granting Magdeburg law to the city of Bar, and the 150th anniversary of the birth of M.S. Hrushevsky. Bar: BRT, 248 p. P. 134–141. Retrieved from <http://elibrary.kubg.edu.ua/15194/> (date of application: 02.05.2024) [in Ukrainian].

[12] Krykun, M. (2011). Podil's'ke voyevodstvo u XV–XVIII stolittiyakh: Statti i materialy [Palatinate of Podolia in the Fifteenth through Eighteenth Centuries: Studies and Source Materials]. Lviv. 733 p., ill., maps. Retrieved from https://chtyvo.org.ua/authors/Krykun_Mykola/Podil'ske_voievodstvo_u_XV-XVIII_stolittiakh_Statti_i_materialy/ (date of application: 29.04.2024).

[13] Mosunov, M.M. et al. (2010). Kulturna, istorychna, arkhitekturna ta pryrodna spadshchyna Barskoi zemli Podillia v konteksti staloho prostorovoho rozvytku Yevropy [Cultural, historical, architectural and natural heritage of Barska zemlia Podillia in the context of sustainable spatial development of Europe]. *Materialy zasidannia «Kruhloho stolu», m. Kyiv, DNABB im. V.H. Zabolotnoho, 2 lypnia 2009 r. – Proceedings of the «Round Table» meeting, Kyiv, DNABU named after V.G. Zabolotny, July 2, 2009: Ministry of Regional Development and Construction of Ukraine, DNABU named after V.G. Zabolotny, Center for Socio-Cultural Design and Communication Technologies of the Institute of Local Democracy, Barska District State Administration, Barsky Humanitarian and Pedagogical College named after Mykhailo Hrushevsky, Institute of Investment Strategy for Regional Development, Kyiv National University of Construction and Architecture, International Society for Human Rights – Ukrainian Section*. Kyiv. 88 p. [in Ukrainian].

[14] Lysyi, A. (2014). Bona Sfortsa na storinkakh «Khroniky yevropeiskoi Sarmatii» Oleksandra Hvanini [Bona Sforza on the pages of the «Chronicle of European Sarmatia» by Alexander Gwagnini]. *Materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Barska zemlia Podillia: yevropeiska spadshchyna ta perspektyvy staloho rozvytku», prysviachenoj 520-richchju z dnia narodzhennia Bony Sfortsa ta 120-richchju vykhodu u svit pratsi M.S. Hrushevskoho «Barske starostvo. Istorychni narysy XV–XVIII st.» Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference «Barska zemlia Podillia: European heritage and prospects for sustainable development», dedicated to the 520th anniversary of the birth of Bona Sforza and the 120th anniversary of the publication of the work by M.S. Hrushevsky «Barske starostvo. Historical Essays XV–XVIII centuries.»* Kyiv-Bar. 349 p. P. 196–198 [in Ukrainian].

[15] Mesnyankin, Ye. (2014). Bona Sfortsa i epokha Vidrodzhennia v Podil'skomu Bari [Bona Sforza and the Renaissance era in Podolsk Bar]. Dmytrienko M.F. (Eds.), *Materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi*

konferentsii «Barska zemlia Podillia: yevropeiska spadshchyna ta perspektyvy staloho rozvytku», prysviachenoj 520-richchju z dnia narodzhennia Bony Sfortsa ta 120-richchju vykhodu u svit pratsi M.S. Hrushevskoho «Barske starostvo. Istorychni narysy XV–XVIII st.» *Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference «Barska zemlia Podillia: European heritage and prospects for sustainable development», dedicated to the 520th anniversary of the birth of Bona Sforza and the 120th anniversary of the publication of the work by M.S. Hrushevsky «Barske starostvo». Historical Essays XV–XVIII centuries.* «Kyiv-Bar. 349 p. P. 198–200 [in Ukrainian].

[16] Mykhailovskyi, V. (2012). *Elastychna spilnota. Podilska shliakhta v druhoj polovyni XIV – 70-kh rokakh XVI st. [Elastic community. Podolsk nobility in the second half of the 14th–70s of the 16th century]*. Kyiv. 448 p., ill., maps [in Ukrainian].

[17] Mykhailovskyi, V. (2021). *Istoriia, mova, heohrafiia: toponyms serednovichnoho Podillia. [History, language, geography: toponyms of medieval Podillia]*. Kyiv: Tempora. 412 p. [in Ukrainian].

[18] Mykhailovskyi, V. (2023). *Nashi koroli – Reges Nostri. Volodari ta dynastii v istorii Ukrainy (1340–1795) [Our kings – Reges Nostri. Rulers and dynasties in the history of Ukraine (1340–1795)]*. Kyiv: Tempora. 432 p. [in Ukrainian].

[19] Osoblyvosti formuvannia ukrainskoj kultury v kintsi XV i XVI st. [Features of the formation of Ukrainian culture in the late 15th and 16th centuries]. Retrieved from https://osvita.ua/vnz/reports/culture/11089/#google_vignette (date of application: 03.05.2024).

[20] Pakhlovska, O.Ye-Ya. (1990). *Ukrainsko-italiiskii literaturni zviazky XV–XX st. [Ukrainian-Italian*

literary ties of the 15th–20th centuries]. Kyiv: Naukova Dumka. 216 p. [in Ukrainian].

[21] Plamenytska, O.A. (2011). Pochatok lytovskoho pravlinnia na Podilli (fortyfikatsiinyi aspekt) [The beginning of Lithuanian rule in Podillia (fortification aspect)]. *Scientific Notes Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky. Series: History*. Issue 19. P. 20–26 [in Ukrainian].

[22] Plamenytska, O. (2019). Bar – «CITTA IDEALE» Skhidnoho Podillia (do pytannia stadiialnoho rozvytku mist-fortets) [Bar – «CITTA IDEALE» of Eastern Podillia (on the question of the stadial development of fortified cities)]. *Current issues in research, conservation and restoration of historic fortifications*. No. 11. Chelm-Lviv. P. 181–197 [in Ukrainian].

[23] Renesans pry dvori Matiasha [Renaissance at the court of Matthias]. Retrieved from https://stud.com.ua/141441/kulturologiya/renesans_dvori_matyasha (date of application: 23.05.2024) [in Ukrainian].

[24] Sitsinsky, Yu. (1927). *Narysy z istorii Podillia [Essays on the history of Podillia]*. Vinnytsia. Phil. All Nations b-ky of Ukraine under Ukr. Acad. Sciences, Kab. study of Podillia. Essay 1. General overview of the history of Podillia; Essay 2. Prehistory of Podillia: from 48 pictures. and historical archaeol. map 1927. 74 p. [in Ukrainian].

[25] Sytsinsky, Yu. (2009). *Podillia pid vladoiu Lytvy [Podillia under the rule of Lithuania]*. Compilers Vashchuk, D., Moshak, M.: Monograph. Kamianets-Podilskyi. 160 p. [in Ukrainian].

[26] Rusyna, O.V. & Smolii, V. (Ed.) (1999). *Ukraina kriz viky. Ukraina pid tataramy i Lytvoiu [Ukraine through the ages. Ukraine under the Tatars and Lithuania]*. U 15-ty tt. – in 15 vols. Kyiv: Alternatyvy, Vol. 6. 320 p. [in Ukrainian].

ABSTRACT

Zakharov I. Historical Preconditions and Factors of Spatial Development in Ukraine Influenced by the Italian Renaissance at the End of the 15th to the First Half of the 16th Century (On the Occasion of the 530th Anniversary of the Birth of Bona Sforza).

This article analyzes the historical preconditions and factors of spatial development in Ukraine influenced by the Italian Renaissance at the end of the 15th to the first half of the 16th century.

Goal. *To analyze the historical preconditions and factors influencing the spatial development of Ukraine's territory under the impact of the Italian Renaissance at the end of the 15th to the first half of the 16th century.*

Methodology. *General scientific methods were used, including primary sources, comparative-historical, and typological methods.*

The results. *Based on the analysis, a result was obtained on the state of scientific study of the problem of spatial development of the Ukrainian lands under the influence of the Italian Renaissance in the first half of the 16th century.*

Scientific novelty. *The spatial development of Ukraine's territory at the end of the 15th to the first half of the 16th century under external threats serves as a historical prototype for events in contemporary Ukraine.*

Practical significance. *The materials and conclusions of this study will be used for writing a dissertation on «Architectural and Urban Development of Ukraine's Territory during the Italian Renaissance» and in regional studies. The preparation*

of a lecture outline and presentation for the course «History of Architecture and Urban Planning» on the topics: «Architecture and Urban Planning in Italy during the Renaissance»; «Development of Ukraine's Territory under the Influence of the Italian Renaissance.»

Keywords: Italian Renaissance, humanism ideas, historical preconditions, historical city, architectural and planning structure of towns, Grand Duchy of Lithuania, Kingdom of Poland, Podolia, spatial development of territory, Bona Sforza.

AUTHOR'S NOTE:

Zakharov Igor, Postgraduate student, National Aviation University, Kyiv, Ukraine, e-mail: 180476@stud.nau.edu.ua, orcid: 0000-0003-1924-4112.

Стаття подана до редакції 01.07.2024.